

DŽENITA KARIĆ
(Sarajevo)

FENOMEN PALESTINSKOG POSTKOLONIJALNOG ROMANA I NOVELE U ARAPSKOJ KNJIŽEVNOSTI

Ključne riječi: arapska književnost, postkolonijalizam, palestinski roman, novela

UVOD

Pokušati govoriti o palestinskom postkolonijalnom iskustvu dovodi do spoznaje da je nemoguće izdvojiti samo jedan element analize ili koristiti samo jedan poseban pristup predmetu te analize. Prije svega, potrebno je prihvatiti činjenicu da postoji razlika između pristupa posmatrača koji objekat svoje analize posmatra *izvana*, i onoga ko bi ovo iskustvo mogao analizirati *iznutra* i iz srži stvari. S jedne strane, postkolonijalno palestinsko iskustvo neodvojivo je od povijesti onoga što se naziva *Svetom Zemljom* i svega što se implicira tim nazivom. S druge strane, pak, nemoguće je izolirati kolonijalni i postkolonijalni period u palestinskoj historiji od cjelokupnog kolonijalnog iskustva dvadesetog stoljeća¹. Nadalje, u tom kontekstu treba imati na umu da je palestinsko postkolonijalno iskustvo nužno povezano sa bliskoistočnom historijom XX vijeka i svim fenomenima koji su ga obilježili (*nahḍa*, modernizam, antikolonijalni pokreti i dekolonizacija, nacionalizam, globalizacija), ali i sa iskustvom nearapskih zemalja Trećega Svijeta koje su prošle ili prolaze kroz kolonijalizam, imperijalizam, dekolonizaciju, ili se smatraju zemljama postkolonijalnog naslijeđa. Naravno, ne postoji validan način izjednačavanja društvenih i političkih fenomena na različitim prostorima (npr. značaj pokreta *nahḍa* i odnos prema njemu nije isti na području Palestine kao na

¹ *Power, Politics and Culture: Interviews with Edward Said*. Ed. Gauri Viswanathan, Bloomsbury, London 2004, p. 429.

području Sirije ili Egipta; također, kolonijalna praksa u Egiptu ili Indiji ne može biti istovjetna cionističkom projektu na području Palestine, itd.). Međutim, potrebno je uočiti određene pojave koje su zajedničke prostora postkolonijalnog naslijeđa i rezultat su određenih odnosa u društvu u širem značenju. Stoga ne začuđuje dosta česta usporedba Južnoafričke Republike i Palestine kada se govori o segregaciji stanovništva i okrutnoj diskriminaciji koja tu postoji (tzv. *bantustanizacija*)² ili pak kada je u pitanju odnos istovjetnosti irskog i palestinskog iskustva u kontinuiranom sukobu doseljeničke i domicilne kulture. Paralele koje se mogu povući uistinu su brojne te na ovaj način Palestinu možemo povezati sa svim zemljama koje su pretrpjele kolonijalizam; s druge strane, pak, i samo palestinsko iskustvo koje je jedinstveno i bez presedana u historiji na izvjestan način utječe u jednakoj mjeri na kreiranje svijesti o svijetu i društvu, a pronalazi i posebno mjesto u razmatranju arapskog kolektivnog i individualnog identiteta XX i XXI stoljeća.³

Sljedeća poteškoća koja se može pojaviti prilikom pokušaja da se palestinsko postkolonijalno iskustvo svede na razmatranje jedne homogene cjeline jeste upravo u pristupanju tom iskustvu kao jednoličnoj masi unificiranih glasova. Kada govori o sličnoj tendenciji da se glasovi indijskog koloniziranog subjekta promatraju samo kroz prizmu nacionalističke elite, Gayatri Chakravorti Spivak insistira na tome da je kolonizirani potčinjeni subjekt nepovratno heterogen.⁴ U palestinskom slučaju, jedna površna analiza bi mogla utvrditi razlike koje postoje između iskustva Palestinca (koloniziranog potčinjenog subjekta) na teritoriji Izraela, na okupiranim teritorijima ili pak u egzilu. Nadalje, do diferencijacije dolazi i kada se u analizu uplete element roda, starosne dobi, religijske, klasne ili političko-stranačke pripadnosti. Pored toga, postavlja se i pitanje identificiranja Drugog u svijesti samih Palestinaca (“vječitih Drugih”). Zbog svega navedenog, moramo odbaciti apsolutnu monolitizaciju i poopćavanje koje može uslijediti kao rezultat skrivene ili otvorene, svjesne ili nesvjesne namjere da se kolonizirani potčinjeni subjekt i dalje zadrži u takvome stanju.

² Ibid., str. 432.

³ Posebno je značajno spomenuti historijsku prekretnicu koja je prevashodno značajna u razumijevanju palestinskog pitanja, ali koja također predstavlja kamen međaš u konstituiranju savremenog arapskog identiteta. To je 1948., godina kada je Izrael proglašen državom, a koju Palestinci nazivaju *nakbom*, ili katastrofom. Ova godina za mnoštvo Arapa nepalestinskog porijekla predstavlja godinu kada je arapski svijet doživio poraz od cionističkog projekta. O značaju 1948. bit će govora u nastavku rada.

⁴ *The Post-Colonial Studies Reader*. Ed. Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, Helen Tiffin, Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2003, p. 26.

Time dolazimo i do pitanja povezanosti narativa i društveno-političke stvarnosti postkolonijalnoga svijeta. Narativ je često u službi formiranja ili preispitivanja identiteta, te njegova funkcija nije isključivo estetska (a ovakav prodor u druge diskurzivne sfere odlika je postkolonijalne književnosti i književnosti otpora).⁵ Općenito uzevši, u svjetskoj književnosti XX stoljeća mogle bi se raspoznati dvije struje: jedna koja se zalaže za to da pisac mora slijediti uzuse “objektivnosti” ili “neutralnosti”, odnosno usredsređenje na učitavanje i prenošenje “umjetničkih” vrijednosti, a druga struja, pak, kao autorov primarni zadatak nalaže društvenu ili političku angažiranost.⁶ Ovakva podjela je u svakom slučaju proizvoljna i ne odražava šarolikost književne produkcije prošloga stoljeća, ali ipak ukazuje na tendenciju da se iznova preispita odnos umjetnosti i stvarnosti. Metafora o umjetnosti kao ogledalu koje izražava svijet često se koristi kada se govori o arapskom romanu, s tim što se mora istaknuti kako arapski roman odražava dvije stvarnosti: postojeći svijet te svoju osobnost i historiju.⁷ Romanopisac i sociolog Halim Barakat s druge strane, pak, ulogu arapskog pisca smatra neodvojivom od težnje za društvenom promjenom, ali odbacuje ulogu umjetnosti koja će biti puki odraz stvarnosti te se zalaže za ulogu pisca kao inicijatora promjene.⁸ Kada govori o odnosu izvantekstualne i tekstualne stvarnosti, Ibrahim Taha spominje model književne komunikacije koji se sastoji od tri elementa: razlike, promjene i jednakog učešća. Koncept razlike mjeri udaljenost između tekstualne i izvantekstualne stvarnosti; što je veća razlika, veća je mogućnost promjene, što naposljetku dovodi do jednakog učešća čitatelja i autora u materijalizaciji i stvaranju teksta.⁹ Ovakav model pomaže da se otkrije koliko haotična i fragmentirana stvarnost utječe na autora i na njegovu sposobnost da učestvuje u dijalogu sa čitateljem preko književnog teksta.

Postkolonijalna teorija je samo jedna u nizu teorija koje se bave odnosom stvarnosti i umjetnosti. Sam termin “postkolonijalni” izuzetno je heterogen, što je djelomično rezultat interdisciplinarnе prirode postkolonijalnih studija koje uključuju, na primjer, i književnu analizu ali i

⁵ Vidi više u: Muhammad Siddiq, *Arab Culture and the Novel: Genre, Identity, and Agency in Egyptian Fiction*, Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2007, p. 32.

⁶ Vidi više u: Vejn But, *Retorika proze* (prev. Branko Vučićević), Nolit, Beograd 1976., str. 52.

⁷ Fabio Caiani, *Contemporary Arab Fiction: Innovation from Rama to Yalu*, Routledge Studies in Middle Eastern Literatures, Taylor & Francis e-Library, 2007, p. 3.

⁸ Ibid., p. 4.

⁹ Ibrahim Taha, *The Palestinian Novel: A Communication Study*, RoutledgeCurzon, London 2002, pp. ix-x.

kritiku medicinskih ili ekonomskih teorija.¹⁰ U ovom kontekstu – a kako i sam naziv teorije govori – kolonijalni kontakt predstavlja historijsku, političku, društvenu i kulturnu okosnicu svih razmatranja postkolonijalne teorije. Kolonijalizam je kao pojava predstavljao skup različitih praksi te se ne može upotrijebiti jedan objedinjavajući princip na osnovu kojeg ćemo promatrati različite aspekte kolonijalnog kontakta i njegove postkolonijalne stvarnosti. Ipak, na svim područjima obilježenim kolonijalnim kontaktom, sudbine doseljenika i lokalnog stanovništva povezane su uvijek na dramatičan (a često tragičan) način. Upravo na ovoj činjenici zasnovana je i naša teza o savremenoj palestinskoj prozi kao postkolonijalnom narativu. Naravno, na ovom mjestu govorimo o kolonijalizmu kao produktu evropske ekspanzionističke težnje devetnaestog i dvadesetog stoljeća; u pitanje ranijih kolonijalističkih pohoda nećemo ulaziti.

I termin “postkolonijalni” u velikoj je mjeri problematičan kada govorimo o savremenoj palestinskoj književnosti. Ovaj termin se može koristiti u dva (komplementarna) značenja: u vremenskom značenju kao stanje koje je uslijedilo *nakon* kolonijalnog iskustva, te, u svom ideološkom značenju, kao stanje koje je *zamijenilo* kolonijalizam.¹¹ Međutim, kako ćemo i vidjeti, ovakva definicija se pokazuje nedostatnom i nedovoljno tačnom, što se može jako dobro primijetiti u palestinskom slučaju. Nakon perioda osmanske uprave (svojevrzne kolonizacije), Palestina je stavljena pod britanski protektorat (što bi bila vrsta neformalne kolonizacije) a potom je (ili pak istovremeno) uslijedilo pojačano doseljavanje Jevreja iz svih dijelova svijeta. To je rezultiralo stvaranjem države Izrael 1948. godine, ali samim tim činom ne prestaje njeno širenje na štetu integriteta palestinskog naroda čak i u XXI stoljeću. Dakle, niti jedno spomenuto značenje odrednice “postkolonijalni” ne može odgovarati palestinskome slučaju, budući da kolonizacija još uvijek traje i zbog toga što je ta zbilja isuviše prisutna u palestinskom društvu.

Kako onda uopće upotrijebiti termin “postkolonijalni” u palestinskom kontekstu? Smatramo da je to moguće na način da se “postkolonijalni” ne tretira kao odrednica nečeg što dolazi *nakon* ili kao *zamjena* kolonijalizmu, već kao paralelno egzistirajući fenomen koji u svojoj prirodi nije isključivo antikolonijalistički, to jeste ne svodi se samo u okvire otpora i zbacivanja represivnog kolonijalizma. Postkolonijalizam u ovom kontekstu je mnogo širi; to je fenomen koji u isto vrijeme sagledava postojeće stanje stvari (stalno stanje kolonijalizma i njegov

¹⁰ Ania Loomba, *Colonialism/Postcolonialism*, Routledge, London 2000, p. xii.

¹¹ *Ibid.*, p. 7.

prožimajući utjecaj u svim sferama javnog i privatnog života) te također ispituje i alternativne pravce (i stranputice) kojima (palestinsko) društvo kreće. Palestinsko društvo je u isto vrijeme i u (neo)koloniziranom i u postkolonijalnom stanju. Ovakva dvostrukost/raspolućenost može se objasniti insistiranjem na historijskom prezentu bez pozivanja na prošlost ili neizvjesnu budućnost (ovakav stav odlika je arapskog modernizma, koji predstavlja alternativu tradicionalizmu i eurocentričnom modernizmu).¹² Također se možemo pozvati na definiciju termina “postkolonijalni” kao termina koji pokriva sve kulture koje su bile obilježene imperijalnim utjecajem od trenutka kolonizacije pa sve do danas.¹³

Pitanje postkolonijalne palestinske stvarnosti se nadalje komplicira kada se promatra i binarna opozicija kolonizator – kolonizirani. Čini se da je palestinski slučaj jedinstven sam po sebi: kolonizator je i sam žrtva eurocentrične težnje koja je svoj odraz našla u konačnom pokušaju kolonijalizacije same Evrope. U ovakvom odnosu, cionizam (kao inicijalna kapisla uspostavljanja izraelske države) djeluje kao kolonijalna mimikrija.¹⁴ Kolonizator u ovom kontekstu sinhrono djeluje i kolonijalno i postkolonijalno – kolonijalno budući da svojim dolaskom i praksom potvrđuje eurocentričnu kolonijalističku tradiciju, a postkolonijalno jer se nastoji nametnuti kao nezavisni subjekt s novostečenom slobodom.¹⁵ Palestinsko postkolonijalno iskustvo slučaj je dvostruke marginalizacije, budući da su Palestinci gurnuti na fizičku i društvenu marginu od strane kolonizatora koji je i sam predstavljao periferiju u eurocentričnom kontekstu.¹⁶

¹² Saree Makdisi, “Postcolonial Literature in a Neocolonial World: Modern Arabic Culture and the End of Modernity”. In: *The Pre-occupation of Postcolonial Studies*, ed. Fawzia Afzal-Khan and Kalpana Seshadri-Crooks, Duke University Press, 2000, p. 279.

¹³ Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, Helen Tiffin, *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures*, Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2004, p. 2.

¹⁴ Vidi više u: Daniel Boyarin, “The Colonial Drag: Zionism, Gender and Mimicry”. In: *The Pre-occupation of Postcolonial Studies*, ed. Fawzia Afzal-Khan i Kalpana Seshadri-Crooks, Duke University Press, 2000, p. 237.

¹⁵ Više u: Joseph Massad, “The ‘Post-Colonial’ Colony: Time, Space and Bodies in Palestine/Israel”. In: *The Pre-occupation of Postcolonial Studies*, ed. Fawzia Afzal-Khan i Kalpana Seshadri-Crooks, Duke University Press, 2000, p. 311.

¹⁶ Usporediti sa razmatranjem drugih postkolonijalnih društava koja su prošla kroz fenomen dvostruke marginalizacije u: Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, Helen Tiffin, *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures*, Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2004, p. 142.

POSTKOLONIJALNI PALESTINSKI ROMAN I NOVELA¹⁷
 NA RAZMEĐU MODERNIZACIJSKIH PROCESA I
 TRADICIONALIZMA

1. Različita poimanja modernizma u književnosti zapadnog kulturnog kruga i u arapskoj književnosti

Modernizam se definiše kao skup strategija reprezentacije koje su usko vezane za pokrete s kraja devetnaestog i početka dvadesetog stoljeća u umjetnosti i koje su se suprotstavljale i preispitivale su romantičarske i realističke konvencije.¹⁸ Lynn navodi četiri osnovne preokupacije modernizma: estetska samokritičnost; simultanost i jukstapozicija; paradoks, dvosmislenost i neizvjesnost; razaranje subjekta u centru.¹⁹ Nadalje, korijeni (zapadnog) modernizma mogu se tražiti u kritičkom odgovoru na niz kriza unutar kapitalističke modernosti, što implicira i pitanja industrijalizacije, te kolonijalizma i imperijalizma.²⁰ Književni modernizam, prema Matei Calinescuu, u isto vrijeme je i moderan i antimoderan; moderan zbog toga što je predan inovativnosti i odbacivanju tradicije, a antimoderan zbog toga što se suprotstavlja dogmi progresa i uspostavlja kritiku racionalizma.²¹ Odnos između modernizma i književnosti je kompleksan; međutim, iako je modernizam fenomen prvenstveno zapadnoevropskog porijekla, njegov kontakt sa savremenom arapskom civilizacijom u domenu književnosti predmet je ovog poglavlja. Modernizam u književnosti u zapadnom društvu pojavljuje

¹⁷ Na ovom mjestu potcrtat ćemo razliku između žanra novele i romana. Zdenko Lešić donosi jednostavnu definiciju novele: (...) *novela govori o nekoj neobičnoj zgodi iz života (...) ona se kreće u ovozemaljskom, ljudskom svijetu i u njemu pronalazi ono što je vrijedno pričanja.* (Zdenko Lešić, *Teorija književnosti*, Sarajevo Publishing, Sarajevo 2005., str. 428). Edgar Allan Poe smatra da novela mora posjedovati tri odlike: jedinstvo dojma, trenutak krize i simetriju plana (Ibid., str. 430), iako danas takva mjerila ne mogu biti relevantna, budući da *umjesto na priči, novela se sve češće zasniva na tekstualnosti koja izbjegava pričanje, a naročito na metatekstualnom preispitivanju uvjeta i mogućnosti narativnog diskursa.* (Ibid., str. 431). Roman je, s druge strane, *fikcionalno prozno djelo izvjesne dužine*, a E. M. Forster tvrdi da *svako fikcionalno prozno djelo preko 50.000 riječi bit će (...) tretirano kao roman.* (Ibid., str. 440). Za razliku od novele, koja se, kako smo vidjeli, bavi jednom epizodom u ljudskom životu, roman se bavi promatranjem ljudskog života u širokoj perspektivi.

¹⁸ *The Dictionary of Human Geography*. Ed. Derek Gregory et al., Wiley-Blackwell, 2009, p. 469.

¹⁹ Ibid., p. 469.

²⁰ Ibid., p. 469.

²¹ Stefan G. Meyer, *The Experimental Arabic Novel: Postcolonial Literary Modernism in the Levant*, State University of New York Press, 2001, p. 2.

se kao reakcija na modernost tog društva – odnosno, iako je reakcija, on svoje postojanje duguje toj tradiciji modernosti. S druge strane, arapski modernizam u književnosti ne nastaje u istim okolnostima, budući da se on simultano pojavljuje sa importiranim oblicima modernosti, odnosno, on u određenom smislu “kasni” za modernizmom u zapadnoj književnosti. Zapravo, modernistički i postmodernistički fenomeni i procesi u zapadnom svijetu ne mogu biti ekvivalentni poimanju modernizma i postmodernizma u arapskom svijetu. O poimanju ovih fenomena u arapskoj književnosti govorit ćemo nešto kasnije, a sada ćemo se usredrediti na debatu unutar moderne arapske književnosti vezanu za ključne utjecaje u njoj.

Kada govori o porijeklu arapskoga romana i savremene arapske književnosti uopće, Muhammad Siddiq, arapski književni kritičar, navodi da se sva rasprava o tome svodi na razlikovanje dva pojma: *‘aṣālah* (izvornost, originalnost) i *ḥadāta* (novina, modernizam).²² Prvi termin u kontekstu arapske književnosti implicira pozivanje na tradiciju i autoritet kanona (termin “kanonski” u arapski jezik možemo prenijeti kao *al-širā ‘iyy*²³), dok drugi ukazuje na odlučan raskid sa prethodno uspostavljenim pravilima i normama. Može se pretpostaviti da kontrastiranje ova dva pojma za sobom povlači i sučeljavanje dva dijametralno suprotna pogleda na svijet. No, da bismo sagledali položaj proze u arapskom svijetu danas u svjetlu ovih kontrarnosti, prije svega treba ukazati na putanju njenog razvoja.

Pod modernom arapskom književnošću podrazumijeva se književna produkcija nastala nakon 1870. godine.²⁴ Prema nekim kritičarima, arapski roman je nastao iz žanrova *maqāma*, *qiṣṣe*, *ḥabara* a svoje porijeklo nalazi i u brojnim proznim narativima poput *Hiljadu i jedne noći* te brojnih *sīra*, vjerskih hutbi i slično.²⁵ Ipak, iako savremeni arapski roman svakako u svom razvoju sadrži ili preuzima određene odlike pobrojanih žanrova (a posebno u svom, uvjetno rečeno, postmodernističkom periodu, kada se te karakteristike modificiraju, preispituju ili prevrednuju), pozivanje na drevni izvor i kontinuitet od vremena arapske klasike predstavljalo bi oblik tradicionalizma te bi se time negirala

²² Muhammad Siddiq, *Arab Culture and the Novel: Genre, Identity and Agency in Egyptian Fiction*, Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2007, p. 22.

²³ Kamāl Abū Dīb, “Kaššāf muṣṭalahiyy”. U: Edward Said, *Al-‘Istišrāq*, prev. Kamāl ‘Abū Dīb, Mu’assasāt al-‘abhāt al-‘arabiyya, Bayrūt 2005., str. 27.

²⁴ Ami Elad-Bouskila, *Modern Palestinian Literature and Culture*, Frank Cass Publishers, London 1999, p. 3.

²⁵ Vidi više u: Muhammad Siddiq, *Arab Culture and the Novel: Genre, Identity, and Agency in Egyptian Fiction*, Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2007, p. 25.

inventivnost i jedinstvenost arapskog romana.²⁶ Niti jedan od pobrojanih književnih žanrova nije postao glavna narativna struja u modernoj arapskoj književnosti, a uzroke tome Edward Said vidi u činjenici da arapsko-islamska književna tradicija stvarnost vidi mnogostrukom za razliku od evropske književne tradicije, koja stvarnost vidi nepotpunom, problematičnom i time autorizuje inovaciju.²⁷ Čini se da je arapski roman, kao takav, rezultat posebnih historijskih procesa koji su se svom silinom odvijali na području Bliskoga Istoka. Prije svega, tu mislimo na pokret *nahḍa* (preporod, renesansa) koji je težio za svekolikom obnovom političkog i društvenog života, a koji je snažno utjecao na književnu produkciju tog vremena. Paralelno sa *nahḍom* postojale su (jednako moćne) tendencije da se uspostavi povratak klasičnom nasljeđu koji je graničio (ili bio jednak) tradicionalizmu. Pokret *nahḍa* možemo uvjetno prikazati kao *adopt* ili usvajačku fazu u odnosima između kolonizatorskih sila i zemalja Bliskoga Istoka, budući da u ovoj fazi dolazi do nekritičnog usvajanja kulturnih artefakata zapadnoga svijeta. S jedne strane, *nahḍa* je obilježena velikim prevodilačkim poduhvatima, upoznavanjem sa književnim klasicima zapadne kulture, pa čak i intenzivnim odlascima u Evropu radi studijskih boravaka. *Nahḍa* je također predstavljala protutežu neoklasicističkom pokretu u arapskom svijetu koji je nastojao izbaviti taj svijet iz njegovog nesigurnog i nepovoljnog položaja na način povratka arapskoj klasi. Kao što možemo primijetiti, oba pokreta su nastojala pobjeći od sadašnjice tražeći utočište u drugim kulturalnim krugovima ili u drugim vremenskim periodima.

Bitno je spomenuti kako je većina arapskih zemalja, naravno izuzevši Palestinu, nakon formalnog proglašenja svoje nezavisnosti nastojala oživjeti principe *nahḍe* te pronaći svoj put modernizma.²⁸ Saree Makdisi smatra kako je ipak postojala alternativa ove dvije težnje, a to bi uvjetno rečeno mogao biti arapski *modernizam*.²⁹ Moramo imati na umu da se arapska kulturna javnost u isto vrijeme suočavala sa velikim izazovima savremenog doba, ali i sa izazovima koji su postavljeni pred zapadnu kulturu stoljećima ranije. Sudbina arapskog romana je

²⁶ Ibid., p. 26.

²⁷ Više u: Halim Barakat, *Days of Dust* (predgovor Edward Said), The Medina University Press International, Wilmette, Illinois 1974, pp. xiii-xiv.

²⁸ Saree Makdisi, "Postcolonial Literature in a Neocolonial World: Modern Arabic Culture and the End of Modernity". In: *The Pre-occupation of Postcolonial Studies*, ed. Fawzia Afzal-Khan i Kalpana Seshadri-Crooks), Duke University Press, 2000, p. 271.

²⁹ Ibid., p. 269.

upravo primjer koji dokazuje ovo sučeljavanje i arapski odgovor koji je uslijedio. Arapski roman, kao što možemo ustvrditi, svoje izvorište ne može naći u jednom integralnom žanrovskom izvoru i njegov nastanak je u potpunosti različit od nastanka evropskoga romana. Dok se evropski romanopisac može pozvati na konačno izvorište svoga romana u vidu klasičnoga epa, arapski romanopisac ni u žanru *maqāma*, ni u žanru *qiṣṣe* ili *sīre* ne može sa sigurnošću odrediti svoje književno porijeklo. U tom slučaju, moglo bi se pretpostaviti da je arapski roman jednostavno preinaka evropskoga modela; međutim, na taj način potpuno bismo zanemarili ogromne razlike koje postoje u evoluciji ove dvije romaneskne tradicije. Evropski roman početak svoga uspona doživljava početkom osamnaestoga stoljeća, da bi svoju kulminaciju doživio u devetnaestom stoljeću. Razvoj evropskog romana nužno je povezan sa usponom srednje klase i rastućim nacionalnim tendencijama tako da roman često prikazuje ili veliča osobine ili vrline upravo buržoaskog društva (za ilustraciju nam može poslužiti lik penjača na društvenoj ljestvici kod Stendhala ili Balzaca) a tada se stvara i koncept nacionalne književnosti.³⁰ Evropski roman svoju prekretnicu doživljava sa modernizmom, kada se počinju preispitivati ustaljene narativne tehnike i tematika romana uopće, što se opet može tumačiti kao odraz promijenjene stvarnosti (prožete Prvim svjetskim ratom i slabljenjem koncepta nacionalne države). Naravno da se krupne promjene u romanesknoj tradiciji ne smiju tumačiti plošno, ali ovakvo pojednostavljenje nam može djelimično ukazati na to kako se arapski roman rađa u potpuno drugačijem društveno-historijskom kontekstu. Za razliku od evropskog romana, koji se javlja usporedo sa pojavom i usponom nacionalne države, arapski roman je od svog početka suočen sa stvarnošću kolonijalizma, dok su začeci nacionalne svijesti u evropskom smislu tek na pomolu. Kao u početku razvoja evropskog romana, prvi arapski romanopisci pred sobom imaju ulogu (auto)didaktičara, prosvjetitelja, a potom poniru u historiju te u njoj traže inspiraciju za svoja djela. Također, slično kao i u razvoju evropskog romana, štampa je odigrala jednu od ključnih uloga u razvoju arapskoga romana.³¹ Međutim, za razliku od prvih evropskih romanopisaca, arapski romanopisci djeluju sa jedne strane pod snažnim utjecajem evropskog civilizacijskog kruga koji se rješava ideja utemeljenih na nacionalizmu, a s druge strane djeluju u svijetu koji se tek treba suočiti sa kolonijalizmom i formirati nacionalnu svijest kao jedan

³⁰ Više u: Halim Barakat, *Days of Dust* (predgovor Edward Said), The Medina University Press International, Wilmette, Illinois 1974, p. x.

³¹ Roger Allen, *The Arabic Novel: An Historical and Critical Introduction*, Syracuse University Press, New York 1982, p. 25.

od odgovora na takvu stvarnost³². Prisjetimo se da je pred arapskim autorima bio složen zadatak upoznavanja arapske javnosti sa književnim rodnom dramom, te da se prvi esejista u arapskoj književnosti pojavljuje tek početkom dvadesetog stoljeća (Muṣṭafā Luṭfī al-Manfalūṭī). U ovakvom društvenom i kulturnom okruženju arapski pisci su se nastojali uhvatiti ukoštac sa pitanjima religije, društva, historije, modernizma, jezika – pitanja koja su bila zbunjujuće isprepletena jedna sa drugima.³³ Svi pisci mogu proširivati granice određenog žanra, ali pisci koji preuzimaju formu iz neke druge tradicije svjesniji su preinaka i prilagodbi koje moraju napraviti da bi taj žanr uklopili u novostečeni kontekst.³⁴ Na taj način ova forma postaje bliska tradiciji u koju dolazi.

U počecima razvoja arapskog romana razaznaju se dvije glavne struje: egipatska i sirijsko-libanonska.³⁵ (Sve ostale arapske zemlje slijedile su njihove putanje, a prvo znamenito ime u historiji arapskog romana jeste Ğurġī Zaydān, autor historijskih romana.)³⁶ Općenito uzevši, možemo primijetiti da je putanja razvoja arapskoga romana imala hibridan karakter, budući da se ne može ukazati samo na jedno izvorište ili jedan plodotvorni kontekst u čijem okrilju bi se razvijao arapski roman.

Vratimo se razlikovanju modernizma i postmodernizma u arapskoj književnosti u kontrastu sa njihovom distinkcijom u zapadnoj književnosti. Prema Brianu McHaleu, dominantna modernistička fikcija je epistemološka, odnosno, bavi se pitanjima tumačenja svijeta i istraživanjem njegovih granica, dakle, prevashodno se bavi pitanjem *znanja*, te na individuu postavlja teret odgovornosti za stvaranje tog svijeta; u formalnom pogledu, modernizam u književnost unosi preokupaciju različitim perspektivama istog predmeta, fokalizaciju putem “jedinstvene svijesti” te varijaciju unutarnjih monologa. S druge strane, dominantna postmodernistička fikcija je ontološka, to jeste, postmodernizam na

³² Fenomen kolonijalizma u arapskoj književnosti može biti poticaj za brojne studije o začecima postkolonijalne arapske književnosti. Kao predmet jedne od takvih studija predlažemo analizu književnosti *mahdžera* s početka dvadesetog stoljeća sa aspekta postkolonijalne teorije. (O književnosti *mahdžera* vidi više: Esad Duraković, *Poetika arapske književnosti u SAD, Zid*, Sarajevo 1997.)

³³ Halim Barakat, *Days of Dust* (predgovor Edward Said), The Medina University Press International, Wilmette, Illinois 1974, p. xv.

³⁴ Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, Helen Tiffin, *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures*, Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2004, p. 179.

³⁵ Roger Allen, *The Arabic Novel: An Historical and Critical Introduction*, Syracuse University Press, New York 1982, p. 26.

³⁶ Prisjetimo se na ovom mjestu značaja historijskih romana Waltera Scotta u razvoju engleskog romana.

svijet gleda kao na već zadatu strukturu, a osnovna pitanja kojima se on bavi su pitanja o svijetu/svjetovima, njihovoj strukturi, te načinu postojanja teksta i svijeta koji producira taj tekst.³⁷ Stefan G. Meyer razmatrajući ovu McHaleovu pretpostavku tvrdi da je predispozicija modernizma psihološka, a postmodernizma egzistencijalistička.³⁸ Upravo u ovoj tvrdnji nalazimo podlogu za razlikovanje poimanja i prihvatanja modernizma u arapskoj i zapadnim književnostima: kako modernistički arapski roman nikada nije razvio psihološki aspekt na način na koji je to zapadni roman učinio, on je od svog začetka bio prepušten drugim strujama koje su bliže postmodernističkom pogledu na čovjeka kao sociološki determinisanog entiteta.³⁹ Zbog činjenice da arapski moderni roman otpočinje svoju putanju tek početkom dvadesetog stoljeća (kada je modernizam u Evropi bio na vrhuncu ili već naginjao svome zalasku), pred arapske pisce bio je postavljen težak zadatak sustizanja jedne zaokružene romaneskne tradicije. Kao granični period između modernizma i postmodernizma u evropskoj književnosti postavlja se egzistencijalizam, koji je, zbog svoje preokupacije individuum koja je pod apsolutnim utjecajem i kontrolom izvanjskih sila na koje ne može djelovati, postao prijemčiv arapskim autorima pedesetih i šezdesetih godina dvadesetog stoljeća. Egzistencijalizam stoga postaje svojevrsni most između realizma i modernizma u arapskoj književnosti.⁴⁰ Na ovaj način dolazimo do određene kontradikcije: ukoliko je, kao što smo već spomenuli, moderni arapski roman iz šezdesetih godina protekloga stoljeća bio prepušten izvjesnim postmodernističkim strujama, a sa druge strane ukoliko pripada i egzistencijalističkom valu koji je u arapskom kontekstu pobuna protiv realističkog tona i usmjerenja arapske književnosti s početka dvadesetog stoljeća, da li je taj roman modernistički ili postmodernistički? Atribut "postmodernistički" dosta je često svrstavan uz postkolonijalnu književnost, tako da se često (pogrešno) i podrazumijeva. No, moramo se također zapitati: da li je moguće upotrebljavati određene termine u kontekstu iz kojeg *nisu* iznikli? Savremeni arapski kritičar Fayṣāl Darrāḡ oštro tvrdi da je postmodernizam evropski fenomen koji se mora posmatrati u odnosu na kontekst iz kojeg je nastao, te u tom tonu tvrdi da je arapska stvarnost predmoderna a ne postmoderna, te se pojam modernizma na taj način može redefinisati tako što mu se doda još jedno (nezapadno) značenje koje implicira svijest o *neživljenju*

³⁷ Brian McHale, *Postmodernist Fiction*, Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2004, pp. 9-10.

³⁸ Stefan G. Meyer, op. cit., p. 4.

³⁹ Ibid., p. 4.

⁴⁰ Ibid., p. 8.

u modernoj eri.⁴¹ Ovakvo redefiniranje pojmova težnja je kritičara iz postkolonijalnoga svijeta kao jedan od načina razobličavanja prikrivene eurocentričnosti. Arapski modernizam snažno je povezan sa političkom stvarnošću u kojoj i protiv koje se rađa. Budući da je plod takve reakcije, sasvim je logično da pripada i dijeli izvjestan broj odlika sa ostalim postkolonijalnim književnostima u svijetu, ali istovremeno preispituje nametnute obrasce i klasifikacije po kojima se kolonijalni manihejski odnos ponovo reprodukuje.

2. Vremenske prelomnice u razvoju arapske postkolonijalne književnosti

Prisjetivši se definicije koja pod postkolonijalnu odrednicu dovodi sve kulture koje su bile pod imperijalnim utjecajem od početka kolonizacije, možemo utvrditi da postkolonijalne književnosti prolaze kroz različite faze koje *odgovaraju fazama razvoja bilo nacionalne ili regionalne svijesti i uspostavljaju projekt razlikovanja od imperijalnog centra*.⁴² Prema ovom principu, prvu i drugu fazu u razvoju postkolonijalne književnosti predstavljaju autori i djela koji veličaju “centar”, kolonijalnu silu, njen napredak i progres, zapadnu razboritost a premda se mogu baviti i bogatom neevropskom prošlošću, njihov potencijal za subverzivnost veoma je skroman. Raskid sa ovakvim načinom mišljenja i okretanje ka temama sadašnjosti i problemima savremenog svijeta uvode novu eru u historijatu postkolonijalnih književnosti.

Govoriti o arapskoj postkolonijalnoj književnosti u širem kontekstu podrazumijeva uključivanje i jednog šireg historijskog konteksta, te bi jedna opsežnija studija na taj način obuhvatala i istraživanje samih začetaka arapske moderne književnosti još u devetnaestom stoljeću. Međutim, u našem radu i u ovom poglavlju ograničit ćemo se samo na određene vremenske prelomnice iz dvadesetog stoljeća koje su od izravne važnosti kako za palestinsku, tako i za arapsku postkolonijalnu književnost uopće. Na taj način fokusirali smo se na dvije vremenske odrednice, ne isključujući relevantnost perioda prije i poslije perioda omeđenih tim odrednicama.

U razvoju arapskoga romana jedna od najznačajnijih godina prekretnica je 1948., godina proglašenja države Izrael. Kao svojevrsni čin negacije palestinskog (a u širem kontekstu i arapskog) identiteta, ovaj događaj (koji Palestinci nazivaju *nakbom* ili katastrofom) doveo je

⁴¹ Fayṣāl Darrāġ, *Mā ba‘da al-ḥadāṭa fī ‘ālam bilā ḥadāṭa*, *Al-Karmal* no. 51, Aman 1997., str. 82. (usp. Stefan Meyer, op. cit., p. 274).

⁴² Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, Helen Tiffin, *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures*, Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2004. p. 4.

do osjećanja fragmentacije, raspršenosti i egzila.⁴³ *Nakba* je naravno pogodila prije svega Palestine kao lokalno stanovništvo; međutim, njen utjecaj je prožeo sve pore arapskog društva uopće, a shodno tome i književnu produkciju nakon 1948. godine. Kako Saree Makdisi ističe, arapski modernizam (u kontrastu sa spomenutim tendencijama *nahde* ili tradicionalizma) razvijao se duž prelomnih ili kriznih tačaka u savremenoj arapskoj historiji.⁴⁴ Književnost kao da se počinje zbiljski suočavati sa problemima sadašnjice, ili ih bar počinje prepoznavati. Umjesto dotadašnjih poniranja u historiju ili slijepog slijeđenja evrocentričnih modela, romanopisci se okreću raspolućenoj zbilji i onome što bi Said nazvao stanjem prisutnosti-odsutnosti prouzrokovanim egzilom. *Problematika romaneskne forme je ovdje odraz rascijepljenog svijeta.*⁴⁵ Upravo u ovom periodu u romanima prepoznamo ključnu odliku postkolonijalnih književnosti: njihovu preokupaciju mjestom i izgnanstvom, pri čemu dolazi i do posebne krize identiteta povezane sa prepoznavanjem veze između sebe i mjesta.⁴⁶ Pisci nakon 1948. nastoje prikazati/iskazati Drugog u stalnoj dijalektici centra i margine. U tome se razaznaje postkolonijalna preokupacija prostorom a ne vremenom; u/oko prostora nastaje sukob, dok vrijeme dolazi tek sekundarno. Pa ipak, dolazi do promjene promatranja vremenskog slijeda: hronološki linearan narativ je zamijenjen narativom u kojem dolazi do fragmentacije vremena, a pouzdanog, sveprisutnog pripovjedača sve češće zamjenjuje polifono pripovijedanje i nepouzdan pripovjedač. Preokupacija sadašnjošću sve glasnije dovodi do kritike tradicionalnih društvenih normi ili opresivnih političkih sistema, iako pri ovoj konstataciji moramo biti oprezni budući da također dolazi do buđenja nacionalne svijesti koja u nekim djelima u svom ekstremnom obliku dovodi do veličanja nacionalne države i njenih struktura: *Poticaj koji*

⁴³ Ibrahim Muhawi, "Irony and the Poetics of Palestinian Exile". In: *Literature and Nation in the Middle East*, ed. Ibrahim Muhawi and Yasir Sulayman, Edinburgh University Press, Edinburgh 2006, p. 31.

⁴⁴ Saree Makdisi, "Postcolonial Literature in a Neocolonial World: Modern Arabic Culture and the End of Modernity". In: *The Pre-occupation of Postcolonial Studies*, ed. Fawzia Afzal-Khan i Kalpana Seshadri-Crooks), Duke University Press, 2000, p. 273.

⁴⁵ Georg Lukacs, "Predgovor" u: *Teorija romana*, Veselin Masleša-Svjetlost, Sarajevo 1990., str. 10.

⁴⁶ Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, Helen Tiffin, *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures*, Routledge, Taylor & Francis e-Library 2004, p. 8.

vodi ka nacionalnom samoostvarenju u kritičkim procjenama književnosti ne izbjegava prečesto nacionalni mit.⁴⁷

Sljedeća ključna godina u historiji arapske književnosti jeste 1967. (poznata kao *naksa* – neuspjeh). Te godine Izrael u junskom ratu koji je trajao samo šest dana enormno širi svoje granice, nanosi teški poraz okolnim arapskim državama te okupira Gazu i Zapadnu Obalu. Ovaj događaj u modernoj palestinskoj književnosti (a možemo razmatrati njegove implikacije i u perspektivi moderne arapske književnosti uopće) simbolizira (paradoksalno) okosnicu oko koje se počinje formirati jasnija svijest o identitetu i samoodređenju. Na sličan način se promišlja i o pitanjima modernosti i modernizma te uloge arapskog intelektualca u tom procesu. Pa ipak, period koji je uslijedio nakon 1967. godine Ğabra smatra “periodom duhovne nemoći”,⁴⁸ što predstavlja internalizaciju političkog, vojnog i društvenog neuspjeha odupiranja izraelskom doseljeničkom kolonijalizmu. S druge strane, *naksa* je nekim palestinskim autorima, paradoksalno, osnažila volju i odlučnost da se borba protiv okupacije nastavi.⁴⁹ U kontekstu cjelokupne savremene arapske književnosti, treba napomenuti i da su pedesete i šezdesete godine bile doba prodiranja filozofije egzistencijalizma u to područje, te su stoga događaji iz 1967. kod arapskih autora dodatno osnažili sentiment koji je izražavao nemoć pred izvanjskim silama okrutnoga svijeta. Egzistencijalizam u filozofiji i književnosti snažno je utjecao na arapsku književnost tog perioda, a Kirsten Scheid obrazlaže njegovu prijemčivost za određene (intelektualne) slojeve arapskog društva:

Može se reći da je egzistencijalizam kojeg su predvodili Arapi u pedesetim godinama proteklog stoljeća bio važan što se tiče mlade generacije koja je odbijala način života svoje okoline (...)⁵⁰

Kao što smo primijetili u prethodnom poglavlju, arapski modernizam je svojevrsna reakcija na kolonijalizam u svim njegovim aspektima, ali i na tradicionalizam u vlastitom društvu, pa je egzistencijalizam u arapskoj književnosti bio jedan od najučinkovitijih odgovora na takvo stanje. Struja realizma u arapskoj književnosti snažna je i dalje u ovom periodu između 1948. i 1967., a ostaje dominantna i nakon 1967., bar što se tiče njene recepcije kod arapske javnosti. Prijemčivost egzisten-

⁴⁷ Ibid., p. 16.

⁴⁸ Citirano prema: Bassam K. Frangieh, “Modern Arabic Poetry: Vision and Reality”. In: *Tradition, Modernity and Postmodernity in Arabic Literature: Essays in Honor of Professor Issa J. Boullata*, ed. Kamal Abdel-Malek & Wael Hallaq, Brill, Leiden-Boston-Köln 2000, p. 226.

⁴⁹ Ibid., p. 233.

⁵⁰ Kirsten Scheid, Al-Ğins, al-Kaġb, al-’Ibdā’, *Al-’Ādāb* no. 9-10/2000, str. 29.

cijalizma za arapsku književnost pedesetih i šezdesetih godina dvadesetog stoljeća može se pripisati dekolonizatorskom buđenju u zemljama Trećeg Svijeta, a određene njegove karakteristike (poput nemoći individue pred izvanjskim silama) donekle su zastupljene u palestinskom postkolonijalnom romanu. Međutim, postkolonijalni palestinski roman samo djelomično prati egzistencijalističku struju u književnosti; njegova preokupacija je ipak društveni i kulturni angažman koji podstiče na aktivnu ulogu pojedinca. Ove dvije tendencije vidljive su u dvije novele istog autora: Kanafānījevi *Ljudi na suncu* oslikavaju nemoć i potpunu izgubljenost u surovom svijetu kontingentnosti, dok *Šta vam je ostalo* prikazuje slabša, ali dojmivi poziv na društveno djelovanje.

Dakako, ovakva tendencija u književnosti direktan je odraz palestinske političke stvarnosti u periodu šezdesetih godina, a posebno nakon 1967. godine. Prema Ibrahimu M. Abu Rabi' u, događaji iz 1967. godine (unatoč tome što se smatraju manjim porazom od gubitka palestinske teritorije i formalnim nastankom države Izrael iz 1948. godine), bili su ipak veća prekretnica za razvoj modernog arapskog mišljenja:

Ako je 1948. – godina osnivanja države Izrael – predstavljala glavni šok za arapsku svijest, poraz iz 1967. godine, koji je za posljedicu imao poraz "arapskog progresivnog projekta" naserizma i projekta arapskog nacionalizma započetog u devetnaestom stoljeću, označio je početak sporog i dubokog buđenja arapskog svijeta u bolnoj stvarnosti, ekspanzionističkom projektu izraelske države i osvješćavanje za konkretne korake koji se moraju poduzeti da bi se postigla ravnoteža između ove bolne stvarnosti i arapskog potencijala.⁵¹

Ġassān Kanafānī, kada govori o kulturnoj situaciji nakon 1967. godine napominje da je arapski svijet bio u stanju intelektualne paralize do te mjere da je upotrebljavao "slijepački jezik" da bi izrazio svoje nedaće.⁵² Ono što je poraz iz 1967. godine ipak učinio jeste da se počinje buditi djelotvornija kritička svijest, a u kontekstu postkolonijalne teorije to znači da se iz *adapt* faze (iz faze prilagođavanja) prelazi u *adept* (ili 'majstorsku'⁵³) fazu, odnosno dolazi do kritičkog sagledavanja *sebe* u odnosu na *Drugog*, ali i reflektivno, u odnosu na samoga sebe. Međutim, neki kritičari smatraju kako se nakon 1967. godine i

⁵¹ Ibrahim M. Abu-Rabi', *Contemporary Arab Thought: Studies in Post-1967 Arab Intellectual History*, Pluto Press, Sterling 2004, p. 59.

⁵² Ibid., p. 59.

⁵³ Zdenko Lešić et al., *Suvremena tumačenja književnosti*, Sarajevo Publishing, Sarajevo 2006, str. 536.

osamostaljivanja Narodnog fronta za oslobođenje Palestine, pisci poput Kanafānija okreću isključivo kolektivu *koji književno djelo drži tek jednim od oružja zajedničke borbe*.⁵⁴

I godina 1967. i 1948. bile su prije svega godine prelomnice za palestinsko društvo, a time i za palestinsku književnost. U sljedećem odjeljku u fokusu je palestinski postkolonijalni roman te njegova specifičnost u odnosu na savremenu arapsku književnost općenito.

3. *Specifičnost palestinskog postkolonijalnog romana u arapskoj književnosti*

Palestinska književnost dvadesetog stoljeća neraskidivo je povezana sa političkom, društvenom i historijskom stvarnošću, i to je ključni element koji je čini odjelitom od šireg okvira savremene arapske književnosti. Ova tvrdnja ne implicira to da se arapska nepalestinska književnost ne dotiče izvanfiksijske stvarnosti, već ističe činjenicu da je književnost u palestinskom kontekstu predstavljala oblik borbe ili otpora koji je često zauzimao važnije mjesto od oružanog. Ġassān Kanafānī ovu specifičnost palestinske književnosti tumači na sljedeći način:

(...) kulturna forma u otporu poprima veliki značaj koji nikada nije manji od samog oružanog otpora, stoga je promatranje, istraživanje i otkrivanje njene dubine postalo neprocjenjiva nužnost u razumijevanju zemlje na koju se oslanjaju puške oružane borbe.

U periodu između 1948. i 1967., arapski intelektualci na opkoljenim teritorijama, kroz najteže okolnosti potlačenosti i kulturne potčinjenosti, uspostavili su historijski model za kulturni otpor, svom postojanošću, progresivnošću i dubinom.⁵⁵

Tu odjelitost palestinske književnosti u odnosu na ostale arapske književnosti u regionu možemo nazvati terminom *književnosti otpora*, te se na taj način palestinska književnost uklapa u jedan drugačiji okvir kojeg sačinjavaju književnosti drugih (bivših) koloniziranih krajeva. Barbara Harlow književnost otpora definiše kao *posebnu kategoriju književnosti koja se pojavila značajno kao dio organiziranih borbi za nacionalno oslobođenje i pokrete otpora u Africi, Latinskoj Americi i na Bliskom Istoku*.⁵⁶

⁵⁴ Tatjana Paić-Vukić, "Ljudi na suncu Ġassāna Kanafānija", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 46/1996 (1997), str. 87.

⁵⁵ Ġassān Kanafānī, *Al-'Adab al-filistīnī al-muqāwama tahta al-'iḥtilāl*, Mu'assasa al-'abhāt al-'arabiyya, Bayrūt, 1987., str. 13-14.

⁵⁶ Barbara Harlow, *Resistance Literature*, Methuen, New York 1987, p. xvii.

Djela koja nastaju u ovom periodu i sama su dokaz buđenja svijesti: *u svim postkolonijalnim društvima riječ vodi ka znanju koje podstiče preispitivanje, a to preispitivanje pokreće promjenu.*⁵⁷ Nakon početnog muka koji je uslijedio nakon 1948. godine,⁵⁸ palestinska proza se okreće temama u kojima se jasno naslućuje raskid sa starim formama i slikama (muškoga) identiteta, a u fokusu nekih djela dolazi i do razmatranja ženskog identiteta u palestinskom kontekstu.

Sve navedeno možemo ilustrovati na primjeru književnog opusa Gassāna Kanafānīja. Književno i kritičko djelo Gassāna Kanafānīja (rođen 1936. godine u Akki, poginuo od podmetnute auto-bombe 1972. u Bejrutu) u potpunosti je isprepletено sa palestinskom historijom i savremenim palestinskim iskustvom.⁵⁹ *Kanafānījeva djela fikcije – raznovrsna, eksperimentalna i nejednake umjetničke vrijednosti kakva jesu – nude poučan primjer za istraživanje dijalektičkog međuodnosa između političkog značenja i estetskih vrednota u književnosti.*⁶⁰ Prema Muhammadu Siddiqu, Kanafānījeva djela se mogu hronološki podijeliti u tri faze: prva faza obuhvata period između 1956. i 1965.; drugi period uključuje djela objavljena između 1965. i 1968. dok je treći period započeo 1968. a završen je njegovom tragičnom smrću 1972. godine. Upravo u prikazu ovog opusa primjećujemo kako godina 1967. utječe na završetak središnjeg prelaznog perioda u Kanafānījevom opusu. Nadalje, u Kanafānījevim djelima možemo primijetiti kako se slika o sebi (*autoimage* ili *al-dāt*⁶¹) kreće od prizora izgubljenosti ka stanju odlučnosti, ali ova slika nikada nije definitivno određena ili okamenjena, tako da primjećujemo stalno traganje koje je odlika cjelokupne postkolonijalne književnosti. Pored *autoimagea* koji dolazi u prvi plan istraživanja, evidentan je i razvoj slike o Drugome ili *heteroimagea*. Drugi se prevashodno treba prepoznati; od slike Drugog koji je nepoznat i neodređen dolazimo do kontakta sa Drugim kojeg se nastoji upoznati. Drugi se konstruiše iz arhive sebstva, ali se arti-

⁵⁷ Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, Helen Tiffin, *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures*, Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2004., p. 84.

⁵⁸ Na ovom mjestu zanimljivo bi bilo povući paralelu sa stanjem društvenog i kulturnološkog šoka netom nakon što je Austro-Ugarska okupirala Bosnu. To upućuje na činjenicu da postkolonijalna društva prolaze kroz slična stanja bez obzira na specifičnosti društveno-historijskog konteksta.

⁵⁹ Vidi više u: Muhammad Siddiq, *Man is a Cause*, Near Eastern Studies, University of Washington, Number 2, Seattle, 1984., xii.

⁶⁰ Ibid., str. xii-xiii.

⁶¹ Termin *al-dāt* približno, ali nepotpuno, odgovara terminu *autoimagea*, budući da označava ego ili jastvo (vidi: Zakī Badawī, *Mu'ḡam muṣṭalahāt al-'ulūm al-'iḡtimā'iyya*, Maktaba Lubnān, Bayrūt 1993., str. 372.)

kuliše i kao potpuno različito od njega.⁶² Evoluciju postkolonijalne svijesti primjećujemo i u antitradicionalističkom preokretanju ukotvljenih centara u margine te (ma koliko rudimentarnom) pokušaju da se pitanje žene postavi u fokus.

Na ovom putu jedan drugi pisac, Ğabrā 'Ibrāhīm Ğabrā, unosi model policentričnosti samom strukturom svoga romana. Ovaj pisac (rođen 1920. u Betlehemu, umro 1994. u Bagdadu) i plodotvorni umjetnik u fokus svojih radova na različite načine stavlja Palestinu, a posebno je zaokupljen fenomenom *prisilnog emigriranja* koje *čitavoga života doživljava kao iščašenost*.⁶³ Kroz roman *U potrazi za Velidom Mesudom* primjećujemo dalji razvoj palestinske postkolonijalne književnosti kroz pitanja identiteta, granice, spola ili dijalektike centra i margine koja kod Ğabre poprimaju novu dimenziju, između ostalog i zbog toga što se ova pitanja prije svega tretiraju u formi romana te smještaju u perspektivu egzila. Postkolonijalni palestinski roman ne pronalazi rješenje u pukom preokretanju pozicija binarne opozicije kolonizator – kolonizirani: *Ukidanje (...) centra ne uključuje stvaranje alternativnog fokusa subjektivnosti, novog centra*.⁶⁴ Ono što ovaj narativ čini jeste da postavi marginu u položaj subjekta *uz* mnoštvo drugih subjekata pored njega.

Pitanja dijalektike centra i margine usko su povezana sa konstrukcijom identiteta i njegovog odraza u djelu (što je preokupacija proučavanja postkolonijalne književnosti). Na tom području se ukrštaju brojna druga pitanja, poput reprezentacije i podređenosti, znanja i moći, samosvijesti i samoodređenja, alijenacije i hibridnosti. Identitet u postkolonijalnoj palestinskoj književnosti određen je i prostorno-vremenskim kontekstom, te ključnim pitanjem sjećanja u kojem se istovremeno ukrštaju sva tri vremenska plana: prošlost, sadašnjost i budućnost (na ovaj način palestinski autori svjesno ili nesvjesno prkose hegelijanskom konceptu vremena). Naposljetku, čini se da svaki palestinski autor sebi i svojim likovima prije svega postavlja pitanje: *Ko sam?* Ovo pitanje, naravno, nije isključiva svojina palestinskih postkolonijalnih autora; međutim, ono u sebi nosi i snažan poziv na suočavanje sa vlastitom po-

⁶² Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, Helen Tiffin, *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures*, Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2004., str. 102.

⁶³ Esad Duraković, "Ibrahim Džebra ili stasanje arapske proze", u: *Prolegomena za historiju književnosti orijentalno-islamskoga kruga*, Connectum, Sarajevo 2005., str. 446. U ovom poglavlju nalazi se više biografskih podataka o životu i djelu Ğabre 'Ibrāhīma Ğabre, kao i pomna analiza Ğabrinog pripovjedačkog postupka.

⁶⁴ Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, Helen Tiffin, *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures*, p. 103.

zicijom sebstva kao permanentnog Drugog. Dakle, u postkolonijalnom palestinskom narativu identitet se formira, preispituje ili dekonstruiše na osnovu samopromatranja sebe kao Drugog, što je, naposljetku, potpuno preokretanje monocentričkog kanona, što pokazuje visoku samokritičnost palestinskog romana.

Ġassān Kanafānī i Ġabrā 'Ibrāhīm Ġabrā stoje kao predvodnici postkolonijalnog palestinskog romana i novele, koji će se kasnije razvijati u drugim pravcima. Njihova književnost sa svojim motivima i temama je i djelomično paradigmatska, ali je ona i kreativno razvijanje tih ustaljenih paradigmi. Njena perceptibilnost ne crpi se samo iz nje same; štaviše, crpi se iz sudbine palestinskog naroda, i Bliskog Istoka u cjelini. Kao takva, ova književnost predstavlja plodotvorno tlo za različite književnohistorijske pristupe u proučavanju, od kojih je postkolonijalni kritički pristup – budući snažno društveno angažiran – u stalnom dodiru sa cjelokupnim palestinskim političkim, kulturnim i religijskim iskustvom dvadesetog i dvadeset i prvog stoljeća.

LITERATURA

- 'Abū Dīb, Kamāl, "Kaššāf muṣṭalahiyy". U: Edward Said, *Al-'Istišrāq*, prev. Kamāl Abū Dīb, Mu'assasāt al-'abḥāt al-'arabiyya, Bayrūt 2005.
- Abu-Rabi', M. Ibrahim, *Contemporary Arab Thought: Studies in Post-1967 Arab Intellectual History*, Pluto Press, Sterling 2004.
- Allen, Roger, *The Arabic Novel: An Historical and Critical Introduction*, Syracuse University Press, New York 1982.
- Ashcroft, Bill, Gareth Griffiths, Helen Tiffin, *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures*, Routledge, Taylor & Francis e-Library 2004.
- Badawī, Zakī, *Mu'ġam muṣṭalahāt al-'ulūm al-'iġtimā'iyya*, Maktaba Lubnān, Bayrūt 1993.
- Barakat, Halim, *Days of Dust* (predgovor Edward Said), The Medina University Press International, Illinois 1974.
- Boyarin, Daniel, "The Colonial Drag: Zionism, Gender and Mimicry". In: *The Pre-occupation of Postcolonial Studies*, ed. Fawzia Afzal-Khan i Kalpana Seshadri-Crooks, Duke University Press, 2000.
- But, Vejn, *Retorika proze* (prev. Branko Vučićević), Nolit, Beograd 1976.
- Caiani, Fabio, *Contemporary Arab Fiction: Innovation from Rama to Yalu*, Routledge Studies in Middle Eastern Literatures, Taylor & Francis e-Library, 2007.
- Darrāġ, Fayṣāl, "Mā ba'da al-ḥadāṭa fī 'ālam bilā ḥadāṭa" *Al-Karmal* no. 51, Aman 1997.

- Duraković, Esad, "Ibrahim Džebra ili stasanje arapske proze", u: *Prolegomena za historiju književnosti orijentalno-islamskoga kruga*, Connectum, Sarajevo 2005.
- Duraković, Esad, *Poetika arapske književnosti u SAD*, Zid, Sarajevo 1997.
- Elad-Bouskila, Ami, *Modern Palestinian Literature and Culture*, Frank Cass Publishers, London 1999.
- Frangieh, K. Bassam, "Modern Arabic Poetry: Vision and Reality". In: *Tradition, Modernity and Postmodernity in Arabic Literature: Essays in Honor of Professor Issa J. Boullata*, ed. Kamal Abdel-Malek & Wael Hallaq, Brill, Leiden-Boston-Köln 2000.
- Harlow, Barbara, *Resistance Literature*, Methuen, New York 1987.
- Kanafānī, Ġassān, *Al-'Adab al-filisīnī al-muqāwama taḥta al-'iḥtilāl*, Mu'asasa al-'abhāt al-'arabiyya, Bayrūt, 1987.
- Lešić, Zdenko et al., *Suvremena tumačenje književnosti*, Sarajevo Publishing, Sarajevo 2006.
- Loomba, Ania, *Colonialism/Postcolonialism*, Routledge, London 2000.
- Lukacs, Georg, "Predgovor" u: *Teorija romana*, Veselin Masleša-Svjetlost, Sarajevo 1990.
- Makdisi, Saree, "Postcolonial Literature in a Neocolonial World: Modern Arabic Culture and the End of Modernity". In: *The Pre-occupation of Postcolonial Studies*, ed. Fawzia Afzal-Khan i Kalpana Seshadri-Crooks, Duke University Press, 2000.
- Massad, Joseph "The 'Post-Colonial' Colony: Time, Space and Bodies in Palestine/Israel". In: *The Pre-occupation of Postcolonial Studies*, ed. Fawzia Afzal-Khan i Kalpana Seshadri-Crooks, Duke University Press, 2000.
- McHale, Brian, *Postmodernist Fiction*, Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2004.
- Meyer, G. Stefan, *The Experimental Arabic Novel: Postcolonial Literary Modernism in the Levant*, State University of New York Press, 2001.
- Muhawi, Ibrahim, "Irony and the Poetics of Palestinian Exile". In: *Literature and Nation in the Middle East*, ed. Ibrahim Muhawi and Yasir Sulayman, Edinburgh University Press, Edinburgh 2006.
- Paić-Vukić, Tatjana, "Ljudi na suncu Ġassāna Kanafānīja", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 46/1996 (1997).
- Power, Politics and Culture: Interviews with Edward Said*. Ed. Gauri Viswanathan, Bloomsbury, London 2004.
- Scheid, Kirsten, "Al-Ġins, al-Kaḏb, al-'Ibdā'", *Al-'Ādāb* no. 9-10/2000.
- Siddiq, Muhammad, *Arab Culture and the Novel: Genre, Identity and Agency in Egyptian Fiction*, Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2007.
- Siddiq, Muhammad, *Man is a Cause*, Near Eastern Studies no 2, University of Washington, Seattle, 1984.
- Taha, Ibrahim, *The Palestinian Novel: A Communication Study*, Routledge Curzon, London 2002.
- The Dictionary of Human Geography*. Ed. Derek Gregory et al., Wiley-Blackwell, 2009.

FENOMEN PALESTINSKOG POSTKOLONIJALNOG ROMANA I NOVELE U ARAPSKOJ KNJIŽEVNOSTI

Sažetak

U ovom radu nastoji se ispitati primjenjivost postkolonijalne teorije na odabrani korpus iz savremene palestinske književnosti. U tom procesu palestinska književnost se smješta u širi okvir moderne arapske književnosti, te se posebno ukazuje na vremenske prelomnice u razvoju arapske postkolonijalne književnosti, odnosno godine 1948. i 1967. Rad se naposljetku bavi specifičnošću palestinskog postkolonijalnog romana u arapskoj književnosti, te ističe njen umjetnički potencijal i otvorenost različitim kritičkim pristupima.

THE PHENOMENON OF PALESTINIAN POSTCOLONIAL NOVEL AND SHORT NOVEL IN ARABIC LITERATURE

Summary

In this paper the focus is on the validity of the application of the postcolonial theory onto the chosen corpus from the modern Palestinian literature. In that process, Palestinian literature is being placed into the larger framework of the modern Arabic literature, and the special emphasis is put on the turning points in the development of the Arabic postcolonial literature, that is on the years 1948 and 1967. The paper finally deals with the specific character of Palestinian postcolonial novel in the Arabic literature, and pinpoints its artistic potential and openness to the diverse critical approaches.

Key words: Arabic literature, postcolonialism, Palestinian novel, short novel.